

JAN CHRYZOSTOM W *BIBLIOTECIE* FOCJUSZA

John Chrysostom in the *Bibliotheca* of Photius

Magdalena Jaworska – Michał Klementowicz

DOI: 10.17846/CL.2025.18.2.21-31

Abstract: JAWORSKA, Magdalena – KLEMENTOWICZ, Michał. *John Chrysostom in the Bibliotheca of Photius*. The life and works of John Chrysostom have been the subject of considerable research throughout the centuries. The present article offers a more comprehensive systematization of them, based on comments and references made about Chrysostom by patriarch Photius I of Constantinople in his *Bibliotheca*. In the individual codices of this work, Photius demonstrates knowledge of Chrysostom's theological and apologetic writings as well as his homilies, sermons, and letters. Among all the examples, eight codices refer directly to such writings (Focjusz 1986-1999, codices 25, 86, 172, 173, 174, 270, 274, 277). In addition, the *Bibliotheca* contains indirect references to both Chrysostom's works and life (Focjusz 1986-1999, codices 59, 77, 96, 116, 162, 168, 229, 231, 232, 273). By systematizing all these examples, the present article greater clarity concerning both the works of John Chrysostom and the historiography devoted to him.

Keywords: *John Chrysostom, Photius, Bibliotheca, Byzantium, theology, homilies, theological writings*

„Jan jest również jednym z tych pasterzy, którzy odznaczają się [...] wszechstronną inteligencją, wiedzą o doświadczeniu ewangelicznym, większą niż wosk podatny na zmiany [...]”

(Focjusz, *Biblioteka*, przeł. O. Jurewicz, kodeks 273)

„[...] nauczał wszelkich cnót i odwracał się od każdego zła”

(Focjusz, *Biblioteka*, przeł. O. Jurewicz, kodeks 96)

„[...] godny podziwu Jan Chryzostom”

(Focjusz, *Biblioteka*, przeł. O. Jurewicz, kodeks 228)

Spuścizna literacka Focjusza oddaje wielką, a wręcz nadzwyczajną erudycję tego tworzącego w IX wieku w Cesarstwie Wschodniorzymskim konstantynopolińskiego patriarchy, filozofa i teologa. Jak słusznie zauważa słowacki uczony Ján Zozulák, Focjusz był kluczową postacią swoich czasów i przyczynił się do rozkwitu greckiego piśmiennictwa oraz reorganizacji stołecznego uniwersytetu (Zozulák 2016, 152). Wśród grona najbardziej znanych i cennych pism patriarchy bez wątpienia znajduje się *Leksykon*, a więc dzieło zawierające listę godnych uwagi słów i wyrażeń mające ułatwić lekturę tekstów różnych autorów, *Amphilochia* – zbiór niemal 300 pytań i odpowiedzi podnoszących ważne i problematyczne kwestie Pisma Świętego, jak również *Mistagogia Ducha Świętego*, w której przy użyciu argumentów dialektycznych Focjusz rozprawił się z łańską doktryną o *Filioque*. Wszelako dziełem, które przyniosło patriarche niemałą

slawę i rozgłos, jest *Biblioteka*, znana też pod tytułem *Myriobiblios*. Stanowi ona źródło wiedzy na temat licznych i niezachowanych do dziś pism oraz nierzadko samych autorów, których znamy wyłącznie z Focjańskiej relacji. Być może, jak podaje Nigel G. Wilson, ostatnia z przywołanych literackich pozycji uchodzi za najważniejszą w całym bizantyńskim piśmiennictwie (Wilson 1996, 93), z pewnością natomiast, jak sugeruje polski uczony Józef Naumowicz, *Myriobiblios* to „dzieło z dziedziny krytyki literackiej, które ze względu na rozległość zainteresowań autora oraz bogactwo form nie miało wcześniejszych wzorców” (Naumowicz 1995, 6). Tak czy inaczej obecne w *Bibliotece* przeglądy, wyjątki i wyciągi pism twórców wczesnego i późnego antyku, jak i autorów bizantyńskich pierwszego okresu mają różny charakter, przy czym zauważalna jest w ich układzie przewaga książek i wątków teologicznych, filologicznych oraz historycznych.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie treści kodeksów, które Focjusz poświęcił Janowi Chryzostomowi¹. Dotyczą one rozpoznanych przez patriarchę dzieł Chryzostoma i przekazanej historiografii o życiu wybitnego biskupa. Ponadto uszczegółowienie powyższych wątków pozostanie w zgodzie z sugestią samego Focjusza, który relacjonując spór Jana z kapłanem Antemiuszem, opisał Chryzostoma jako tego, który „wyszedł [z dysputy] zwycięsko dzięki swej mądrości, inteligencji, pobożności (Focjusz 1986-1999, kodeks 96)”. W artykule przyjęto zatem Focjański porządek myśli, by ukazać Jana Chryzostoma jako autentycznego mędrca, człowieka pełnego zalet oraz osobistości cieszącej się szczególnym uznaniem autora *Biblioteki*.

Focjańska *Biblioteka* i kwestie sporne

Choć dydaktyczny i instruktywny zamysł Focjańskiej *Biblioteki* stanowiącej przegląd 279. książek zdaje się być oczywisty, to ustalenie dokładnej daty jej powstania nie jest do końca możliwe. Analogiczną sytuację mamy z ustaleniem miejsca, w którym Focjusz spisał swe słynne dzieło. W literaturze przedmiotu odnajdujemy kilka różnych propozycji na ten temat. Tadeusz Sinko w wydanej w 1954 roku *Literaturze greckiej* wiąże to pismo z okresem poprzedzającym rok 857, tj. czasem, kiedy Focjusz nie był jeszcze patriarchą (Sinko 1954, 375). Zdawkowa opinia polskiego filologa nie oddaje ani tym bardziej nie wyłuszcza zawłości poruszanego problemu, co zresztą nie umknęło uwadze Paula Lemerle. Ostatni badacz sugeruje bowiem, że *Bibliotekę* trzeba kojarzyć z poselską misją Focjusza do Asyryjczyków, o której wzmianki znajdują się w przedmowie i w ostatnim fragmencie jego dzieła. Rzecz w tym, że nie sposób jednoznacznie wskazać roku, w którym przywołana misja miała miejsce. Lemerle (Lemerle 1971, 38) odrzuca przeto pierwotną supozycję Francisa Dvornika (Dvornik 1933, 69) jakoby podróż dyplomatyczna Focjusza miała miejsce bądź w 850, bądź w 851 roku. Kwestionuje też propozycję François Halkina uznającego związek misji z kompilacją samej *Biblioteki* za czysty wymysł jej autora i optującego za późniejszą datą powstania dzieła, tj. pomiędzy 873 a 876 rokiem (Halkin 1963, 414-417). Ostatecznie według Lemerle’a misja do Arabów, w której było dane Focjuszowi wziąć udział, odbyła się w 838 roku, w czym powielił on wcześniejsze ustalenia autorstwa Hélène Ahrweiler (Ahrweiler 1965, 356-361)². Jak zauważa Nigel Wilson (który za przybliżony rok urodzin Focjusza obiera rok 910), tak wczesna data zdaje się być mało prawdopodobna z racji jego młodego wieku, gdyż autor *Biblioteki*

¹ Warto dodać, że 1600 rocznica śmierci biskupa w 2007 roku, stała się okazją dla wielu wydarzeń naukowych, podczas których po raz kolejny podjęto i uporządkowano rozmaite zagadnienia dotyczące Jana Chryzostoma i jego doktryny (Longosz 2018, 1024-1032). Interesujące jest jednak to, że wśród publikacji będących ich pokłosiem nie znalazły się opracowania ujmujące przedmiotową problematykę z punktu widzenia lektur patriarchy Focjusza.

² Należy podkreślić, że badaczka utrzymuje, iż chodzi zupełnie o inne poselstwo do Arabów. Wszelako opinia ta jest czystą supozycją, opartą o źródła pośrednie.

musiałby przeczytać wszystkie omówione w niej książki w wieku niespełna 30 lat. Zdaniem Wilsona, z założeniami Ahrweiler i Lemerle'a nie pozostaje w zgodzie obserwacja Focjusza z kodeksu 189., gdzie przywołane przezeń dzieło Mikołaja z Damaszku zalicza on do lektur dawno przeczytanych (Wilson 1996, 93).

Jeszcze inne rozwiązanie omawianego zagadnienia reprezentowane jest przez badaczy, którzy odmiennie datują poselską misję, w której uczestniczył Focjusz. Chodzi o uczonych, którzy przyjmują, że wspomniana misja dyplomatyczna odbyła się około 855 roku, a zatem później aniżeli utrzymują to Lemerle i Athweiler. Wszelako według Patrici Varona Codeso oraz Óscara Prieto Domíngueza obranie m.in. roku 855 jako daty dla poselstwa odzwierciedla niejako *communis opinio* (Codeso-Domínguez 2013, 112). Tak więc za tymże rokiem opowiadają się Joseph Hergenröther (Hergenröther 1867, 341-343), Franz Dölger (1924, 451), Dvornik, który zrewidował swą pierwszą opinię (Dvornik 1970, 291; 294), Oktawiusz Jurewicz (Jurewicz 1986, XIII), Henryk Paprocki (Paprocki 2004, 87) oraz Marian Wesoły (Wesoły 2009, 166-168). Niestety i w tym przypadku mamy do czynienia z różnymi możliwościami interpretacyjnymi poruszanego problemu. Niektórzy badacze sugerują bowiem, że Focjusz spisał swe wielkie dzieło w Konstantynopolu przed misją i zanim objął stanowisko patriarchy (858 r.). Taka opinia nieobca jest choćby Aubrey'owi Dillerowi (Diller 1962, 389), Dvornikowi (Dvornik 1970, 290), Jurewiczowi (Jurewicz 1986, XIV), Wilsonowi (Wilson 1996, 93) i Paprockiemu (Paprocki 2004, 88). Niektórzy zaś wprost wiążą jej powstanie z trwaniem samej misji i podają, że Focjusz podjął się redakcji notatek ze swych lektur w trakcie podróży do Asyryjczyków (Wesoły 2009, 166-168). Wszyscy przywołani wyżej uczeni analogicznie do Ahrweiler i Lemerle'a sugerują jednak, że *Biblioteka*, stanowiąc efekt wieloletniej i młodzięcej lektury Focjusza, powstała dość wcześniej i że spisał on swój utwór zanim objął stanowisko patriarchy w roku 858. Skądinąd jest też mało prawdopodobne, by Focjańskie dzieło zostało utworzone w Bagdadzie przy pomocy nieznanego sekretarza – jak uważa jeszcze inny badacz, czyli Bertrand Hemmerdinger (Hemmerdinger 1965, 101-102).

Z drugiej strony, hipoteza wyrosła m.in. z badań Halkina wiążąca powstanie *Biblioteki* z okresem późniejszym życia Focjusza, czyli z jego patriarchatem, znalazła swych zwolenników, mimo że u jej podstaw leży zawartość treściowa tylko dwóch z 279. kodeksów. Mowa jest o kodeksach 52. i 252. W pierwszym z nich, który dotyczy synodu w Syde z 383 roku zwołanym przeciw herezji mesalianów, Focjusz daje wyraz osobistej i krytycznej refleksji na temat ich gorszącej nauki i dodaje, że także w jego czasach usiłuje się uchronić ludzi od tego typu zgnilizny i zła. Według Mango, ta nacechowana emocjonalnie wypowiedź stanowi dowód, iż w tym czasie Focjusz piastował już urząd patriarchy. W drugim z kodeksów, tj. 252., pojawia się z kolei opis żywota papieża Grzegorza I Wielkiego (590-604), który rzekomo stanowi adaptację wersji łacińskiej skompilowanej w 875 lub 876 roku. O ile zatem przyjmiemy, że Focjańska deskrypcja życia papieża Grzegorza zależna jest od pisma *Vita Gregorii* skomponowanego przez Jana Hymmonidesa, to niemożliwością jest, by kodeks ten został napisany wcześniej niż za drugiego patriarchatu (877-886) autora *Biblioteki*. Powyższe rozwiązanie kwestii chronologicznej właściwe dla Halkina, a w rzeczywistości biorące swój początek w dociekaniach Eligiusa Dekkersa (Dekkers 1953, 214-216), zostało także przyjęte przez Cyrila Mango (Mango 1975, 40), Athanasiosa Markopoulou (2004, 1-18) i całkiem niedawno przez włoską uczoną Vannę Maraglino (Maraglino 2007, 277-278). Warto też podkreślić, że według tej optyki dzieło Focjusza, jako tworzone przez szereg lat, mogło zostać ostatecznie sfinalizowane u schyłku życia patriarchy. Wszelako nie brakuje i przeciwników takiego rozstrzygnięcia. Tacy badacze nie dostrzegają żadnych powiązań między kodeksem 252. i dziełem Hymmonidesa (Treadgold 1980, 30-31) albo też wskazują na inne pismo jako źródło Focjańskiej inspiracji, mianowicie zaginiony grecki żywot Grzegorza anonimowego i nieznanego twórcy (Hemmerdinger 1965, 1-2). Skądinąd jest też mało prawdopodobne, by Focjusz swoje dzieło

spisał etapami i z zamysłem uzupełniał treści dzieł wcześniej już streszczanych celem jego nowej edycji, jak sugeruje Cyril Mango (Mango 1975, 42-43). Przykładowo dwukrotnie przywołane przezeń pismo Damaskiosa pt. *Żywot filozofa Izydora* (kodeksy 181 i 242) świadczy raczej o chęci dopełnienia pominiętych wcześniej kwestii aniżeli jakimkolwiek innym zamiarze.

W świetle wszystkich przywołanych powyżej badań zmierzających do objaśnienia chronologii dzieła nie sposób doprecyzować czasu, w którym odbyła się misja poselska Focjusza. Trudno także wprost uznać ją za literacką fikcję czy ustalić miejsce spisania samej *Biblioteki*. Okazuje się, że na przekór opinii Mango i Markopoulou, zgodnie z którą studia innych pism mogą być pomocne i rzucać światło na tę jakże frapującą kwestię (Mango 1975, 37-43; Markopoulos 2004, 1-18), jej rozstrzygnięcia trzeba szukać we właściwej interpretacji treści listu dedykacyjnego. Z najnowszych ustaleń włoskich uczonych, takich jak: Filippo Ronconi, Luciano Canfora i Domenico Accorinti, wynika bowiem, że list otwierający dzieło Focjusza zachowany w najstarszym manuskrypcie *Biblioteki* (Marc. gr. 450) nie został dotychczas właściwie odczytany (Ronconi 2013, 387-395; Ronconi 2014, 135-153; Ronconi 2015, 203-238; Canfora 2016b, XXVI-XXX; Accorinti 2017, 529-556). Kwestię tę przedłożył bardzo szczegółowo Ronconi, który mylnie zrozumienie passusu listu dotyczącego rzekomej misji patriarchy przez innych badaczy wiąże z Gibbonem i jego niefortunnym utożsamieniem Asyryjczyków z Arabami (Ronconi 2013, 388; Ronconi 2014, 136)³. Jak słusznie zauważa włoski uczony, z wyjątkiem wzmianki pochodzącej z części wstępnej listu do Tarazjusza nie zachowało się choćby jedno źródło, które potwierdzałoby rzekomy udział Focjusza w misji dyplomatycznej na Wschodzie (Ronconi 2013, 389; Ronconi 2014, 141). Wspomniane zatem w epistole do brata poselstwo do Asyryjczyków nie nawiązuje do rzeczywistej wyprawy dyplomatycznej. Ta ostatnia nie tylko nie jest wytworem literackiej fikcji, ale nie możemy jej rozpatrywać w znaczeniu 'wstawiennictwa', o jakim wspominał Jacques Schamp (Schamp 2012, 7). Według Ronconiego, aluzja do misji stanowi raczej sarkastyczne nawiązanie autora *Biblioteki* do jego ekskomuniki i pierwszego wygnania (Ronconi 2013, 392; Ronconi 2014, 142-143)⁴. To zaś oznacza, że list do Tarazjusza, w którym mamy metaforyczne odniesienie do wyprawy dyplomatycznej Focjusza, został skomponowany przed jego pierwszym wygnaniem, tj. krótko po lutym 870 roku, a więc w okresie, w którym została także ukończona początkowa wersja samej *Biblioteki* (Ronconi 2013, 392; Ronconi 2015, 223-224)⁵. Skądinąd jest dalece prawdopodobne, że Focjańskie dzieło, które dotrwało do naszych czasów nie jest tym samym, jakie otrzymał Tarazjusz wraz ze słynnym listem. Inaczej mówiąc, stanowi ono efekt przeróbki dokonanej w Konstantynopolu przez podopiecznych filozofa skazanego na wygnanie po soborze w 869-870 roku⁶.

³ Zdaniem L. Canfory, Focjańska aluzja do Asyryjczyków przypuszczalnie nie odnosi się do Arabów, lecz wyraża przeciwstawienie między przedstawicielem prawdziwej wiary i niewiernymi (Canfora 2016 c, s. XXXIII).

⁴ Warto podkreślić, że źródłem opinii Ronconiego jest zestawienie słów Focjusza z listu dedykacyjnego ze starotestamentalnymi passusami z historii proroka Ozeasza na temat Efraima, co zostało poddane krytyce przez L. Canforę, który – jak podaje Accorinti – widzi tutaj przeciwstawienie prawdziwej i fałszywej misji, tj. tej Focjusza i soborowych ojców, którzy go skazali (Accorinti 2017, 536).

⁵ Podobnie sądzą L. Canfora oraz D. Accorinti (Accorinti 2017, 535).

⁶ Więcej na temat złożonej natury *Biblioteki* w: Ronconi 2015, 205-206. L. Canfora Focjańskie dzieło uznaje także za wytwór zbiorowy, tj. pismo spisane przez krąg intelektualistów skupiających się wokół patriarchy (Canfora 2016 a, s. XIV-XX).

Chryzostom i jego pisma w *Bibliotece*

Księgi Jana Chryzostoma, jak również sama historiografia jego życia spotkały się z dużą atencją patriarchy Konstantynopola, ponieważ aż osiem ze wszystkich, tj. 279 kodeksów zawartych w tym wielkim dziele, wprost dotyczy jego piśmienniczej spuścizny (Focjusz 1986-1999, kodeksy 25, 86, 172, 173, 174, 270, 274, 277). Na szczególną uwagę zasługuje tutaj kodeks 25, w którym Focjusz nawiązuje do pisma Chryzostoma pt. *Komentarze o śmierci* obejmującego dwadzieścia dwie zwięzłe homilie na temat Wniebowstąpienia i Zesłania Ducha Świętego, a które się nie zachowały. W kodeksie 86 mamy odwołania do *Listów* konstantynopolitańskiego biskupa adresowanych przezeń do różnych osób, w tym te uznane przez patriarchę za najbardziej wartościowe i cenne, mianowicie kierowane do diakonissy Olimpiady oraz rzymskiego biskupa Innocentego. W następnych trzech kodeksach, a precyzyjnie ujmując 172, 173 i 174, omawia się *Homilie o Księdze Rodzaju* Jana Chryzostoma ujęte w trzech księgach. Kodeks 270 dotyczy wyjątków z dzieła Chryzostoma zatytułowanego *Mowy o św. Pawle*, natomiast kodeks 274 wybiórczo przybliżył nam *Pochwałę Czerdziesięciu Męczenników*. Należy podkreślić, że w obu powyższych kodeksach wzmiankowane przez Focjusza pisma nie znajdują swoich odpowiedników wśród znanych nam homiletycznych dzieł Ojca Kościoła zamieszczonych w *Patrologia Graeca*. Ostatni już z kodeksów najszerzej podnoszących kwestie z dzieł Jana Chryzostoma, tj. kodeks 277, jest relacją z niepełnej, a więc częściowej Focjańskiej lektury *Pierwszej homilii o Duchu Świętym* oraz parafrazą kazań o zróżnicowanej problematyce.

Poza typowo literackimi wyjątkami kolejne kodeksy stanowią nie tylko przywołanie spuścizny literackiej, ale są nawiązaniem do wydarzeń z życia Chryzostoma (Focjusz 1986-1999, kodeksy 59, 96, 77, 116, 162, 168, 229, 231, 232, 273). Zawarty w nich opis wyjaśnia przede wszystkim, w jaki sposób sam Focjusz interpretował konkretne wydarzenia historyczne związane z życiem wybitnego retora, filozofa oraz teologa. Focjańska deskrypcja daje także podstawę dla rekonstrukcji osobistego nastawienia patriarchy do swojego poprzednika na stolicy biskupiej w Konstantynopolu. Z przytoczonych wyjątków na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza kodeks 59. W rzeczywistości stanowi on sprawozdanie z tak zwanego synodu „Pod dębem”, podczas którego skazano Jana Chryzostoma na wygnanie⁷. Warto dodać, że wspomniane tamże przez Focjusza *Akta* zaginęły i nie zachowały się. Kolejnym kodeksem tego typu jest kodeks 96 poświęcony książce pt. *O Janie Chryzostomie* autorstwa biskupa Aleksandrii – Jerzego, przedkładającego w niej dość szczegółowo biografię Ojca Kościoła.

Chryzostom jako apologeta i mędrzec

Wizerunek Chryzostoma jako mędrca można rozpocząć od szczegółowego opisu zdobytej przez niego wiedzy. W kodeksie 96. Focjusz wymienia przede wszystkim studia z literatury i retoryki odbyte pod kierunkiem Libaniasza. Wykształcenie w szkole tego znanego przedstawiciela drugiej sofistyki stawia Chryzostoma w gronie wybitnych postaci antyku, takich jak: Grzegorz z Nazjanzu, Bazyl Wielki oraz późniejszy cesarz Julian. W tym samym kodeksie, poza retoryką, Focjusz wskazuje na kompetencje filozoficzne Złotoustego, gdyż przywołuje tutaj studia, które Jan odbył w Antiochii u wybitnego humanisty Andragatiusza.

Poza wykształceniem, autor *Biblioteki* sporo miejsca poświęca biegłości Chryzostoma, zwłaszcza w retoryce oraz teologii. Przykładowo, w sztuce wymowy interesująca wydała się Focjuszowi kompetencja w stosowaniu argumentacji, zwłaszcza tej o charakterze refutacyjnym

⁷ Warto podkreślić, że Oktawiusz Jurewicz kodeks ten zalicza do grupy kodeksów poświęconych bezpośrednio Chryzostomowi. Por.: Focjusz 1999, s. 153.

(Focjusz 1986-1999, kodeks 86, 162). Sporo miejsca autor poświęca także ukształtowaniu wypowiedzi Złotoustego oraz jego wiedzy w budowaniu figur retorycznych (Focjusz 1986-1999, kodeks 86, 168). W komponowaniu *elocutio* patriarcha podaje nawet atrybuty stylistyki, jaką posługiwał się Złotousty, a więc „czystość, jasność, ornamentykę, wyrazistość i słodycz (Focjusz 1986-1999, kodeks 172, 173, 174)”. Jak zauważa Focjusz, wiedza ta pozwoliła Janowi prowadzić „długie dysputy”, w których mógł piętnować takie postawy, jak: „obżarstwo”, „niesprawiedliwość” oraz „uganianie się za przyjemnościami” (Focjusz 1986-1999, kodeks 96). W obszarze retoryki autor *Biblioteki* pozwala sobie także na krytykę umiejętności Jana. W kodeksach 172, 173, 174 Focjusz nie waha się nawet stwierdzić, że: „bezpośrednie zwroty do słuchających”, „stawianie pytań”, „udzielanie odpowiedzi” oraz „formułowanie obietnic” należy uznać za typowe dla homilii. Nie są to natomiast mowy, które zdaniem patriarchy zostały błędnie opisane przez Chryzostoma.

Poza retoryką, w poszczególnych notatkach Focjusz pozwala czytelnikom poznać Chryzostoma jako autorytet w dziedzinie teologii (Focjusz 1986-1999, kodeks 162). Widać to przede wszystkim w sporach chrystologicznych. Patriarcha postrzega w nich Jana jako obrońcę ortodoksji chrześcijańskiej, zwłaszcza przeciw błędom: arianizmu, marcjonizmu oraz różnym formom „bałwochwalstwa” (Focjusz 1986-1999, kodeks 96, 273). Ponadto autor *Biblioteki* sięga po twierdzenia Jana, chcąc rozstrzygnąć spór dotyczący bosko-ludzkiej natury Chrystusa. Wszelako w kodeksach 229 oraz 231 potwierdza, że w Drugiej Osobie Trójcy istnieje jedna osoba, która łączy w sobie dwa byty i dwie natury. Ta sama wykładnia pojawia się w interpretacji chryzostomiańskiego *Komentarza do Listu do Galatów* (Focjusz 1986-1999, kodeks 229). Tematyka chrystologiczna jest również obecna w kodeksach, w których komentowane są dzieła teologów (m.in. Sofroniusza czy Stefana Gobara). Patriarcha włącza do nich wskazówki odnalezione u Chryzostoma (Focjusz 1986-1999, kodeks 116, 231). W ten sposób w *Myriobiblios* wyjaśnione zostały kwestie związane z: unią hipostatyczną, przeżywaniem Wielkanocy czy wreszcie zniszczeniem ciała Chrystusa. Interesujące jest to, że w rozważaniach Focjusz szuka uzasadnienia, odwołując się do różnych autorytetów, albowiem swoje rozumowanie opiera na kompetencji i innych teologów, a nie tylko Jana Chryzostoma. W tym celu łączy też zespoły przekonań. W rezultacie autorytet Chryzostoma pojawia się w gronie wybitnych osobistości antyku, takich jak: Grzegorz z Nazjanzu, Bazyl Wielki, Grzegorz z Nyssy czy Cyryl Aleksandryjski (Focjusz 1986-1999, kodeks 229, 231).

O teologicznych umiejętnościach Jana stanowią również komentowane przez Focjusza listy, homilie oraz kazania, niemniej jednak w wielu miejscach autor ogranicza się wyłącznie do lakonicznego przytoczenia poszczególnych tytułów, m.in: o Wniebowstąpieniu oraz o Duchu Świętym (Focjusz 1986-1999, kodeks 25, 172, 173, 174). Z drugiej strony, w *Myriobiblios* mamy też bardziej szczegółowe wyjątki. Focjusz, pisząc komentarze, przekazuje czytelnikom nie tylko wiedzę na temat chryzostomiańskiego rozumienia chrystologii, ale i charytologii oraz kwestii pneumatagogicznych (Focjusz 1986-1999, kodeks 274, 277). W dodatku, Focjusz zwraca również uwagę na fragmenty, w których sformułowane zostały zalecenia dla odbiorców. Koncentrują się one na rozumieniu dobra i zła, skruchy oraz żalu. W obszarze zainteresowania Focjusza znalazły się też piętnowane przez Chryzostoma zachowania, a mianowicie: upijanie się, sposób praktykowania pokuty oraz sens opłakiwania zmarłych (Focjusz 1986-1999, kodeks 274, 277).

Chryzostom – człowiek pełen cnót

Oprócz dostrzegania w Chryzostomie człowieka wykształconego, Focjusz w licznych passusach zamieszcza informacje odnoszące się do jego osobistych zalet. Interesujących informacji dostarcza tutaj streszczenie pochodzące z obszernego treściowo kodeksu 96. Mimo wątpliwości co

do rzetelności cytowanego tam dzieła, autor *Biblioteki* poświęca przymiotom Złotoustego sporo uwagi. Pisz dla przykładu: „po śmierci ojca [Jan] stał się pociechą matki w jej bólu, powstrzymywał się od jakichkolwiek zabaw i przyjemności, zajmował się wyłącznie nauką (Focjusz 1986-1999, kodeks 96)”. Focjusz ceni też skromność Jana, o czym świadczą przytoczone przez patriarchę fakty z jego życia związane z odrzuceniem biskupstwa w Atenach oraz urzędu sędziego, jaki miał otrzymać w Antiochii. Akcentuje ponadto powściągliwość Chryzostoma i zachowywanie ducha ascezy. Według Focjańskiej relacji, mimo rosnącej popularności Jana, miały one przejawiać się w zachowanej przez niego pokorze już w czasie, kiedy prowadził w Antiochii życie monastyczne (Focjusz 1986-1999, kodeks 96).

Charakterystyka Jana pojawia się także w mowach Teodoret z Cyru. W kodeksie 273 patriarcha zanotował, iż „Jan [...] jest jednym z tych pasterzy, którzy odznaczają się umysłem nie znającym pojęcia zła, [...] obfitością łask na miarę oceanu, nieustępliwością wobec knoń wrogów, właściwością muru otaczającego Kościół (Focjusz 1986-1999, kodeks 273)”. Powyższe sformułowanie obrazuje szereg wymienianych w *Bibliotece* cnót biskupa, a precyzyjnie rzecz ujmując: prawowierności, sumiennosci w kierowaniu Kościołem i surowej ascezy życia (Focjusz 1986-1999, kodeks 59, 96). Uwagze Focjusza nie uszła i właściwa dla Chryzostoma dobroczynność. Filantropię Jana dobitnie obrazuje przywołana przez patriarchę obrona pokrzywdzonej wdowy Kallitropy czy pozbawionego majątku Teognatosa. Skądinąd dobroć Złotoustego przełożyła się na nadany mu przez Focjusza wymowny przydomek „Jana Jałmużnika” (Focjusz 1986-1999, kodeks 96).

Poza osobistymi przymiotami, w kodeksie 96 odnajdujemy również passusy o cudotwórczej sile Chryzostoma. Dowodzą tego wzmianki Focjusza poświęcone uzdrowieniu pewnego mieszkańca Antiochii z potężnych ataków migreny i wytrzeszczu prawego oka. Z dalszej części kodeksu możemy wyczytać o uwolnieniu z trądu twarzy niejakiego Archealosa. Wśród innych niezwykłych przypadków patriarcha wspomina także o Eukleosie, który odzyskał prawe oko, o kobiecie uzdrowionej z krwotoków, jak i o uzdrowieniu innych ludzi z uciążliwej gorączki czy krwawej biegunki (Focjusz 1986-1999, kodeks 96). Wyimki dotyczące uzdrowień oraz mocy cudotwórczych mogą oczywiście stanowić autentyczne wydarzenia. Należy jednak zauważyć, że patriarcha w kodeksie 96 przywołuje również wątki nadprzyrodzone, bliższe raczej wyobrażeniom hagiograficznym, niż autentycznej faktografii. Tak dzieje się, kiedy Focjusz opisuje gołębia, który jako „Łaska Boga” ponoć miał krążyć nad Janem w momencie jego święceń. Patriarcha wspomina również niezwykłą wizję mnicha Hezychiusza, który widzi dwie postacie w białych szatach (Piotra Apostoła i Jana Teologa). Według przekazu, miały one wręczyć Chryzostomowi księgę oraz klucze i potwierdzać jego niezwykłość, co zresztą przełożyło się na szczególnie przychylne nastawienie twórcy *Biblioteki* wobec biskupa Konstantynopola. Podobne uwagi można odnaleźć we frazach, jakie Focjusz odnalazł w mowach Teodoret z Cyru. Uwagę, jaką w tych tekstach cieszył się Chryzostom, wyraża porównywanie go m.in. do postaci biblijnego Hioba, na którego sprawiedliwość zwraca uwagę sam Bóg (Focjusz 1986-1999, kodeks 273).

Warto nadmienić, że sylwetka Chryzostoma w poszczególnych kodeksach nie jest tylko i wyłącznie rysem wyjątkowej osobowości. Wystarczy przywołać tutaj opis Synodu pod Dębem z 403 r. (Focjusz 1986-1999, kodeksy 59, 77, 86, 96, 232). Jego akta, znane wyłącznie z relacji zawartej w *Bibliotece*, są zbiorem oskarżeń kierowanych pod adresem Jana. Focjusz odnotowuje wszystkie 29 zarzutów, wśród których znalazły się: kradzieże, malwersacje, pobicia, wymuszenia oraz sprzeniewierzenia mienia (Focjusz 1986-1999, kodeks 59). Bardzo interesujące i frapujące są zwłaszcza fragmenty podejmujące wątek niejasności w życiu moralnym Chryzostoma. Według przekazu, miał on: „przyjmować sam na sam kobiety, po czym wyrzucał je wszystkie” oraz „obżerać się i prowadzić życie na styl cyklopów”. Focjańska relacja w kodeksie 59 potwierdza nawet uprzedzenie Jana do niektórych osób, zwłaszcza księży i zakonników, ponieważ „wymyślał

duchownym nazywając ich ludźmi bez czci, zepsutymi i bezużytecznymi nicponiami” oraz „wręczał pieniądze wybranym przez siebie biskupom, by przez to mógł dalej gnębić duchowieństwo”. W ten sposób w *Myriobiblios* czytelnik otrzymuje pogłębione spojrzenie na życie Jana Chryzostoma. Nie stoi to jednak w sprzeczności z obiektywizmem Focjusza. Całość oskarżeń patriarcha nie pozostawia bowiem bez komentarza. Zauważa on m.in., że formułujący zarzuty byli – „szczególnie źle nastawieni wobec Jana i występowali jednocześnie w funkcji sędziów, oskarżycieli i świadków (Focjusz 1986-1999, kodeks 59)”. Autor zapisków udziela także głosu oskarżanemu – „[...] jeśli usunięcie z zespołu sędziowskiego moich jawnych wrogów, gotów jestem stawić się i podjąć obronę mojej osoby, o ile ktoś wysunie przeciwko mnie jakiś zarzut. Jeśli nie zechcecie postąpić w ten sposób, to ilekroć mnie zawezwiecie, nie osiągniecie niczego więcej (Focjusz 1986-1999, kodeks 59)”. Powyższa relacja jest nie tylko uzupełnieniem spojrzenia na osobowość Chryzostoma. Można odnieść wrażenie, że szczegółowy opis zawarty w kodeksach 59 oraz 96 przekracza wartość historyczną. Wszystkie oskarżenia stają się jakby tłem dla zrozumienia radykalnego działania oskarżanego biskupa. Sformułowane zarzuty potwierdzają wszakże zarysowaną w innych wyjątkach troskę o prawowierność, praktykowanie ascezy, dbałość o porządek życia duchownych, jak również dystans wobec polityki dworu cesarskiego.

Relacja pełna szacunku

Kompozycja zacytowanych wyjątków tworzy w *Bibliotece* obraz mędrca oraz człowieka pełnego cnót. Focjusz pozwala, by czytelnicy poznali w ten sposób człowieka wyjątkowego, którego on sam darzy szczególnym szacunkiem. Potwierdzenie tegoż stanowi treść kodeksów 172, 173 i 174, w których patriarcha przytacza szereg wybitnych cech Chryzostoma. Istotne jest także to, w jaki sposób podsumowuje całość swojej myśli: „Z tego właśnie powodu wciąż żywię głęboki podziw dla tego po trzykroć świętego człowieka, gdyż zawsze i we wszystkich pismach stawiał sobie za cel pożytek słuchaczy, a o resztę nie troszczył się wcale lub w niewielkiej mierze” (Focjusz 1986-1999, kodeks 172, 173, 174). Powyższa konstatacja wyraża pełne estymy nastawienie wobec Chryzostoma. Focjusz potwierdza je w innych miejscach, w których nie rezygnuje ze stosowania form wartościujących. Píše przykładowo: „św. Jan Chryzostom” (Focjusz 1986-1999, kodeks 59, 232), „przeświący Jan z Konstantynopola” (Focjusz 1986-1999, kodeks 232), „znawca spraw Bożych” (Focjusz 1986-1999, kodeks 277) lub w skróconej formie, np. „św. Jan” (Focjusz 1986-1999, kodeks 232). Godnymi odnotowania są i kodeksy, w których autor *Biblioteki* celowo pomija imię lub przydomek biskupa. Posługuje się on wtedy wyłącznie przymiotnikiem „święty” (Focjusz 1986-1999, kodeks 59), rozbudowanym wyrażeniem „po trzykroć święty” (Focjusz 1986-1999, kodeks 168, 172, 173, 174) lub sformułowaniem „święty mąż” (Focjusz 1986-1999, kodeks 273) i w ten sposób włącza do prowadzonego wywodu własne postrzeganie postaci, co nie jest obce Focjańskiej stylistyce.

Uznanie, jakim cieszy się Chryzostom, nie jest przypadkowe. Warte odnotowania jest to, że Focjusz nie zachowuje podobnej postawy wobec innych osobistości chrześcijańskiego antyku. Dla uwiarygodnienia można przytoczyć opis wschodnich Ojców Kościoła, m.in.: Bazylego Wielkiego (Focjusz 1986-1999, kodeks 138, 162, 168, 240), Grzegorza z Nyssy (Focjusz 1986-1999, kodeks 138, 162) czy Grzegorza z Nazjanzu (Focjusz 1986-1999, kodeks 162). Narracja, jaką prowadzi o nich Focjusz, jest utrzymana w bardziej wyważonym tonie. Trudno dostrzec w niej chociażby wyraźny szacunek, którym Focjusz obdarza Chryzostoma, pisząc o nim: „Złote Usta” (Focjusz 1986-1999, kodeks 229), „Jan Złotousty”, „złotosłowy, biskup Konstantynopola” (Focjusz 1986-1999, kodeks 231) czy „Usta Kościoła” (Focjusz 1986-1999, kodeks 273). Wartościowanie dotyczące Chryzostoma wiąże się jeszcze z podkreślaniem jego silnej osobowości. Patriarcha

podaje, że „[Jan] nakłonił Teodora, którego później wybrano na biskupa Mapsuestii, i Maksyma (także i on został później biskupem Seleucji), by porzucili życie wypełnione interesami i wybrali prosty tryb bytowania (Focjusz 1986-1999, kodeks 96)”. Analogiczną sytuację mamy w wyjątkach zawartych w kodeksie 273. Patriarcha pisze w nim o niezwykłym wpływie na otoczenie: „Zaledwie zszedłeś z konia, barbarzyńca nauczył się padać na kolana i pochylać do ziemi” oraz „[...] trafiłeś łuczника perskiego wypuszczając nań strzały swojego kazania, a ci ludzie noszący żelazną zbroję padali na twarz przed Ukrzyżowanym, oddając Mu cześć”.

Zakończenie

Informacje zawarte w *Bibliotece* tworzą szczególny przekaz na temat biskupa Konstantynopola. Są to dane, które Focjusz gromadzi w oparciu o poznane lektury – zarówno ocalałe, jak również i te niezachowane do współczesności. Sama interpretacja i rozumienie traktatów jest w oczywisty sposób związana z jego wysiłkiem poznawczym. Dzięki temu w dziele powstał swoisty językowy obraz Jana Chryzostoma, jaki twórca *Biblioteki* przedstawił czytelnikom, a którego zakres nie wyczerpuje osiągnięć zawartych w artykule. Poza rekonstrukcją wiedzy dotyczącej konkretnych dzieł, godną uwagi wydaje się, zamieszczona w kodeksach historiografia Chryzostoma. Na przykładzie wyjątków przedstawione zostały w nich wydarzenia z IV i V wieku. Wartościową jawi się zwłaszcza relacja z kodeksu 59 poświęcona tzw. Synodowi pod Dębem, którą znamy wyłącznie dzięki wnikliwości kronikarskiej Focjusza. Wszystko to daje odbiorcy możliwość poznania biskupa w szczególnej i pozytywnej w swej wymowie optyce; sprzyja tym samym przychylnemu postrzeganiu tegoż Ojca Kościoła w IX wieku w Cesarstwie Wschodniorzymskim.

REFERENCES

- Accorinti, Domenico. 2017. Una recente traduzione italiana della Biblioteca di Fozio. In *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia* 5/9/2, 529-556.
- Ahrweiler, Hélène. 1965. Sur la carrière de Photius avant son patriarcat. In *Byzantinische Zeitschrift* 58, 348-363.
- Beaton, Roderick. 1989. *The Medieval Greek Romance*. Cambridge.
- Canfora, Luciano. 2016a. La ‘cerchia’ di Fozio produce σκεδάρια. In Canfora, Luciano (introd.) – Bianchi, Nunzio – Fozio, Claudio Schiano (eds.). *Biblioteca*. Pisa, XIV-XX.
- Canfora, Luciano. 2016b. Proposta di interpretazione della Lettera a Tarasio. In Canfora, Luciano (introd.) – Bianchi, Nunzio – Fozio, Claudio Schiano (eds.). *Biblioteca*. Pisa, XXVI-XXX.
- Canfora, Luciano. 2016c. Non esiste l’ambasceria in Assiria. In Canfora, Luciano (introd.) – Bianchi, Nunzio – Fozio, Claudio Schiano (eds.). *Biblioteca*. Pisa, XXX-XLI.
- Dekkers, Eligius. 1953. Les traductions grecques des écrits patristiques latins. In *Sacris Erudiri* 5, 193-233.
- Diller, Aubrey. 1962. Photius’ ‘Bibliotheca’ in Byzantine Literature. In *Dumbarton Oaks Papers* 16, 389-396.
- Dölger, Franz. 1924. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*. München – Berlin.
- Dvornik, Francis. 1970. *The Photian Schism: History and Legend*. Cambridge.
- Dvornik, Francis. 1970. *Byzantine missions among the Slavs*. SS. Constantine-Cyril and Methodius. New Brunswick.
- Focjusz. 1986-1999. *Focjusz. Biblioteka*. T. 1-5. Tłum. Oktawiusz Jurewicz. Warszawa.

- Fozio. 2016. Nunzio Bianchi – Claudio Schiano (eds.). Fozio. Biblioteca. Pisa.
- Halkin, François. 1963. La date de composition de la 'Bibliothèque' de Photius remise en question. In *Analecta Bollandiana* 81, 414-417.
- Hemmerdinger, Bertrand. 1965. Les 'notices et extraits' des Bibliothèques grecques de Bagdad par Photius. In *Revue des Études Grecques* 69, 101-103.
- Hergenröther, Joseph. 1867. Photius, Patriarch von Constantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Regensburg.
- Jurewicz, Oktawiusz. 1986. Przedmowa. In *Focjusz. Biblioteka*. Tom 1. „Kodeksy” 1-150. Warszawa, VII- XXVIII.
- Krumbacher, Karl. 1897. Geschichte der Byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527 – 1453). München.
- Lacombrade, Christian. 1970. Sur l'auteur et la date des Éthiopiennes. In *Revue des Etudes Grecques* 83, 70-89.
- Lemerle, Paul. 1971. Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture a Byzance des origines au Xe siecle. Paris.
- Longosz, Stanisław. 2018. Obchody 1600. Rocznicy śmierci Jana Chryzostoma w świecie (sympozja chryzostomiańskie). In *Vox Patrum* 53, 1024-1032.
- Mango, Cyril Alexander. 1975. The Availability of Books in the Byzantine Empire. A. D. 750-850. In Mango, Cyril Alexander – Ševčenko, Ihor (eds.). *Byzantine Books and Bookmen*. Washington, 29-45.
- Maraglino, Vanna. 2007. Reconsidering the date of Photius 'Bibliotheca'. The biographical tradition of Gregory the Great in chapter 252. In *Ancient Society* 37, 265-278.
- Markopoulos, Athanasios. 2004. New evidence on the date of Photios' „Bibliotheca”. In Markopoulos, Athanasios (ed.). *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th centuries*. Aldershot.
- Naumowicz, Józef. 1995. Wczesnochrześcijańscy pisarze aleksandryjscy w Bibliotece Focjusza. Warszawa.
- Paprocki, Henryk. 2004. *Focjusz*. Kraków.
- Photius. 1994. Wilson, Nigel Guy (trans.). Photius. The Bibliotheca. A Selection Translated with Notes. London.
- Ronconi, Filippo. 2013. The Patriarch and the Assyrians. New Evidence for the Date of Photios' Library. W *dans Segno e Testo* 11, 387-395.
- Ronconi, Filippo. 2014. Pour la datation de la Bibliothèque de Photius. La Myriobiblos, le Patriarche et Rome. In Juhász, Erika (ed.). *Byzanz und das Abendland II. Studia Byzantino-Occidentalia*. Budapest, 135-153.
- Ronconi, Filippo. 2015. Il moveable feast del Patriarca. Note e ipotesi sulla genesi della Bibliotheca di Fozio. In del Corso, Lucio – de Vivo, Filippo – Stramaglia, Angelo, (eds.). *Nel segno del testo. Edizioni, materiali e studi per Oronzo Pecere*. Firenze, 203-238.
- Schamp, Jacques. 1987. Photios, Historien des lettres. La Bibliothèque et ses notices biographiques. Paris.
- Sinko, Tadeusz. 1954. *Literatura grecka*. Tom III. Wrocław.
- Treadgold, Warren T. 1980. *The nature of the Bibliotheca of Photius*. Washington.
- Varona-Codeso, Patricia. Prieto-Domínguez, Óscar. 2013. Deconstructing Photios: family relationship and political kinship in middle Byzantium. In *Revue des études byzantines* 71, 105-148.
- Wesoły, Marian. 2009. *Focjusz*. In Maryniarczyk, Andrzej (ed.). *Powszechna Encyklopedia Filozofii*. Vol. 10. Lublin, 166-168.
- Wilson, Nigel Guy. 1996. *Scholars of Byzantium*. London.
- Zozulák, Ján. 2016. *Byzantská filozofia*. Plzeň.

Prof. AJP Magdalena Jaworska, PhD
The Jacob of Paradies Academy
Department of Humanities
Chopina 52
66-400 Gorzów Wielkopolski
Poland
margda@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-7423-2395

Rev. Michał Klementowicz, PhD
The John Paul II Catholic University of Lublin
Department of Theology
Aleje Racławickie 14
20-950 Lublin
Poland
hindenburg@wp.pl
ORCID ID: 0000-0001-5375-7961